

NIEKOLKO ASPEKTOV MODERNÉHO HUMANIZMU A HUMANIZMU SENECOVHO

ELENA VÁROSSOVÁ

Roku 1965 pripomína si celé kultúrne ľudstvo 1900 rokov od smrti Lucia Annea Senecu, rímskeho filozofa-humanistu, vychovávateľa cisára Nerona i obeť jeho tyranie. Pri príležitosti tohto výročia konal sa v Senecovom rodisku španielskej Córdobe medzinárodný filozofický kongres, venovaný rozboru Senecovho diela a ucteniu jeho pamiatky. Na kongrese, ktorý mal v podstate ráz slávnostný, „kommemoračný,“ zúčastnili sa aj niektorí československí filozofickí pracovníci (L. Svoboda, K. Kosík, J. Bodnár, E. Városová). Uveřejňujeme diskusný príspevok E. Városovej, pripravený pre tento kongres.

Okrem iných filiací existuje medzi Senecovou filozofiou a modernou filozofiou — aspoň jej humanitno-antropologicky ladenou časťou — určitá podobnosť v poňatí, v koncepcii filozofie. Akokoľvek je filozofia, podľa Senecu, snahou po pochopení „tvárnosti celého sveta“ (90. list Luciliovi) a v svojej vnútornej štruktúre zahŕňa nevyhnutne a s rovnakou dôležitosťou etiku, fyziku a dialektiku, sú otázky etiky — v širšom zmysle slova otázky ľudského života — na prvom mieste. Je to preto, lebo podľa Senecu filozofia je predovšetkým činnosťou, ktorá v svojej podstate sa usiluje o určitú výstavbu životných hodnôt, chce byť „tvorkyňou života“, „múdrostou života“ i „liekom života“. „Ak je zásluhou bohov, že žijeme, tak je zásluhou filozofie, že vieme a môžeme žiť správne a dobre, lebo ona nás učí hľadať pravdu vo veciach božských a ľudských“ (Listy Luciliovi).

Filozofia nie je zameraná na poznávanie prírody a životných javov s cieľom praktickej vynaliezavosti, neusiluje sa o objavy výrobných techník (nástrojov, zbraní, príbytkov atď.), nemá v úmysle byť praktickou vedou v úzkom zmysle slova. Ašpiruje skôr byť umením života, ktoré vedie človeka k pravdivému poznaniu a oceneniu jednotlivých stránok životnej skutočnosti a ich harmonickému zvládnutiu. V duchu tradície stoickej etiky a azda v túžbe kompenzovať onú, človeku nebezpečnú a nepriateľskú vonkajšiu situáciu, charakteristickú pre obdobie rímskeho úpadku, ktorú Seneca sám na seba tak bolestne skúsil, stavia filozofiu čelom k vnútornému svetu človeka. Najvyššia otázka a úloha, ktorú má filozofia riešiť, je otázka, ako dosiahnuť — v atmosfére premenlivosti, nestálosti, neistoty, konfliktov a tragiky, typických pre ľudský život — stabilitu tohto vnútorného ľudského sveta: Ako sa naučiť čeliť zlám, ktoré človeka atakujú, ako vyhľadávať dobrá, ktoré ľudský život zušľachťujú, ako zbavovať ľudskú myseľ márnivosti a domýšľavosti a viesť ju k skromnosti a veľkosti, slovom, ako spraviť ľudský život opravdivým, cnostným, blaženým, teda ľudským — to sú Senecove otázky. Filozofia na ne odpovedá tak, že vedie človeka k poznaniu pravdy o ňom samom a celej prírode. „Máme sa držať cesty, ktorú nám predpísala príroda, a neodkláňať sa od nej; tým, ktorí ju nasledujú, je všetko ľahké, všetko pohotové; tí, ktorí konajú proti nej, majú taký istý život ako tí, čo plávajú proti prúdu“ (Listy Luciliovi). Pravé poznanie je podľa

Senecu zárodkom túžby žiť v zhode s poznanou pravdou, a to je najvyššie dobro, ku ktorému môže viesť človeka filozofia.

Filozofia v Senecovej koncepcii je teda predovšetkým činnosťou humanizujúcou, ktorá i v skúmaní prírody a vecí mimoludskej skutočnosti smeruje k človeku a pracuje na osvetlení problémov ľudského života. Bez toho, aby kládol dôraz na antropologické otázky v modernom zmysle slova, usmerňuje Seneca filozofickú aktivitu celkom k objasňovaniu podmienok ľudského života, k otázke charakteru a kompetencie ľudského rozumu a k poznaniu povahy a miesta iných faktorov, určujúcich bytie človeka vo vesmíre a spoločnosti. Tá línia filozofie, ktorá sa zaoberá prednostne problematikou človeka — osobitne to bola kresťanská filozofia, ktorá v istom zmysle historicky súvisela so Senecovou filozofiou a mala s jeho etickým ideálom aj mnoho konkrétnych zhodností — je Senecovi blízka práve pre toto humanistické centrovanie jeho filozofie.

Pravda, aj v tejto otázke existujú medzi Senecovým a moderným humanizmom podstatné rozdiely. Klasický humanizmus, výrazným predstaviteľom ktorého je aj Seneca — hoci ho v mnohých aspektoch prekračuje a predznačuje i mnohé existenciálne otázky človeka — bol založený na racionalistickom ideáli, na poňatí človeka ako rozumu. Rozum je to, čo nás robí ľuďmi, rozum nás spája s božským rozumom, dáva nám možnosť vniknúť do poriadku a zákonov univerza, učí nás milovať tento poriadok a prijať ho ako nevyhnutný predpoklad správneho orientovania sa ľudskej aktivity v tomto svete. Rozum je základným humanizujúcim činiteľom, pretože je zdrojom poznania a životnej múdrosti a jediný môže viesť k duševnému pokoji. Ideál človeka je predstava mudrca, vnútorne vyrovnaného a pokojného, zbaveného neistoty, neukojiteľnej a nenásytnej túžby meniť prirodzený poriadok alebo daný stav vecí a podriaďovať ich svojim potrebám, túžbam, vášňam i nádejam — nech už sú akejkol'vek povahy. Preto je Senecovou snahou naučiť človeka žiť v zhode s dokonalými a stálymi božskými a prírodnými zákonmi, v zhode, ktorá sa musí vytvárať nad menlivou ľudskou skúsenosťou a mať hodnotu predskúsenostného, apriórne daného spojenia človeka so svetom.

Všetka aktivita človeka, jeho konanie, rovnako ako poznávanie ide — podľa neho — správnym smerom, ak si človek uvedomuje záväznosť prírodných, božským rozumom tvorených podmienok bytia. Vtedy sa sloboda človeka nedostane do rozporu s poriadkom sveta a ľudstvo s vnútornou disciplinovanosťou, bez zúfalstva nad vecami, ktoré nemožno zmeniť, bez nádeje v možnosť prekročiť ľudské medze bude pracovať na vnútornom zušľachtovaní zbavovaním sa nedostatkov, prameniáciach z neznalosti zákona vecí a zákona miery. A vtedy ľudská zodpovednosť, ktorú Seneca tolko prízvukuje, bude výrazom vôle brať na seba realizáciu poznaných právd a premeniť ich na uvedoméle činy. Človek stane sa rozumným a cnostným a silou vlastnej vôle povzniesie sa nad všetko nižšie, živočišne a nedokonalé, znepokojujúce a trýznivé, čo prináša život. Zbaví sa strachu pred existenčnými nástrahami, pred smrťou i budúcnosťou a pohrdne nimi vediac, že sme vkročili do sveta, v ktorom máme pevné miesto, podliehame pevným zákonom a istému osudu, a že je príčinou nepokoja každá nádej, ktorá človeka odvádza od tejto pravdy. „Množstvo vecí nás volá, hoci celý život sotva stačí, aby sme sa naučili toto jediné: pohrdáť životom. Ozajstný filozof, filozof skutkami je vyvýšený nad ľudské veci, vyrovnaný v každej situácii, či už mu život plynie v šťastí, alebo je zmietaný vlnobitím a životná doba ho vedie cez protivenstvá a ťažkosti“ (Listy Luciliovi).

Senecov stoický ideál pokojného, v prítomnosti neangažovaného a o budúcnosť sa nestarajúceho človeka nie je bez súvislosti s biedou a nerestami despotickej doby a s jeho osobnými zážitkami v spoločenskopolitickom živote. Avšak predovšetkým je výrazom racionalistického poňatia človeka, ktoré ešte nepracuje s komplexnejšou psychologickou analýzou vedomia, subjektu a fenomenologickou analýzou situácie človeka vo svete, t. j.

so špecifickou problematikou človeka. Tomuto poňatiu chýba ešte poznanie vlastného bytostného dynamizmu človeka, s celou zložitou procesy jeho sebauvedomovania, sebarealizácie a integrovania sa do skutočnosti prírodnej a spoločenskej. Moderný humanizmus, počínajúci v istej forme už Augustínovým novým pýtaním sa na podstatu človeka a význam ľudského subjektu a dôrazom na špecifickú osobnú povahu vzťahu človeka k svetu a bohu, začína opúšťať predstavu pevného fixovania a osudového podriadenia človeka v univerze. Aj napriek racionalistickým návratom stáva sa v novoveku problematickou i predstava človeka ako bytosti čisto rozumovej a nahrádza sa predstavou človeka ako dynamického centra a východiska neustálych akcií, tvorby.

V podmienkach historicky sa meniaceho obrazu sveta a spoločenskej skutočnosti ukazuje sa z hľadiska moderného humanizmu jasne spoluautorstvo človeka v týchto premenách i autorstvo v rozvoji vlastných ľudských kvalít. Tvorivosť, sloboda, zákon, spájané prv výlučne s božským rozumom, prechádzajú na stranu človeka. Nič, čo neprešlo jeho ľudskou praxou, nie je prijímané ako pravda, a objektivita prírodných zákonov neodváža človeka od úsilia meniť veci, poľudšovať prírodu, prispôbovať ju svojim potrebám. Rôzne filozofické postoje odhaľujú v človeku ako základnú vlastnosť princíp tvorivej slobody a iniciatívy. Práve tento princíp bytostného nepokoja a vnútorného napätia, neustálej invencie a angažovanosti robia z človeka bytosť aktívnu, zameranú dopredu, neschopnú uspokojiť sa s dosiahnutým alebo daným stavom. Človek, ako ho poznáme z celej histórie, je večný hľadač a cestovateľ, budovateľ i ničiteľ, oslavovateľ rozumu i rebel proti nemu, víťazný projektant života i úzkostlivý podstupovateľ nešťastí, prehier a smrti. Hnaný potrebou tvorby opúšťa dosiahnuté alebo pomyselné istoty a volí si nebezpečnú cestu, mapovanie sveta a sondáže do jeho tajomstiev. Víťazí i hynie pri tom. Skúša večnosť i smrť, poznáva a spresňuje medze svojho rozumu a pokúša sa prekračovať ich. Také sú podľa moderného humanizmu podmienky ľudského života a každá filozofia, ktorá si nastoľuje problém vzťahu človeka k svetu, k hodnotám i k spoločnosti, musí počítať s týmto dynamizmom, s touto „nestoickou“ túžbou človeka po tom, čo nie je a čo chce dosiahnuť vlastným dielom.

A tak rôzne druhy a varianty moderného humanizmu konvergujú k modelu človeka, ktorý je nezlučiteľný s poňatím vidiacim v človeku výtvar nadprirodzených síl, výtvar medzi inými výtvormi, od ktorých sa líši tým, že disponuje rozumom. Napriek vážnym podstatným rozdielom v teoretických pozíciách moderného humanizmu ide v ňom o poňatie a obhajobu človeka ako bytosti, ktorá sa realizuje a včleňuje do bytia svojou vlastnou aktivitou; bytosti, ktorá vediac o svojej konečnosti, prírodnej i spoločenskej determinovanosti, má súčasne i vedomie autentičnosti, disponovateľnosti so sebou samou i zodpovednosti za seba samu; bytosti, ktorej intelektuálny a mravný pokrok nie je vecou iluzórnej racionálnej autodisciplíny a povznesenia sa na pozíciu múdreho, cnostného, filantropického individua, ale je otázkou aktívneho úsilia o možnosť harmonického a všestranného rozvoja ľudských bytostných síl. Múdrosť a cnosť sa ani tu nevyklúčujú, tak isto ako túžba po šťastí, blaženosti a dokonalosti neprestala byť od dôb Senecových ideálom ľudstva. Pravda, moderný človek myslí — iste aj zásluhou filozofie, čo zdôrazňoval už Seneca — že vie viac o pôvode a povahe svojej existencie i o zákonitostiach prírody a spoločnosti. Preto stoický Senecov ideál vyrovnaného človeka, nachádzajúceho východisko z bied života v stabilite rozumu a dobrodeniach múdrosti, nahradil racionálnou nádejou, že v dramatickom, dialektickom procese sebatvorby, v zápasoch s prírodou a o lepšiu spoločnosť vyplňuje svoje ľudské dielo, a v týchto podmienkach musí hľadať a tvoriť svoje šťastie a budovať svoj ľudský domov.